

הרב יהודה חזני זצ"ל

נכתב לקראת ראש השנה תשכ"ז

מצות השופר בראש השנה לדעת הסמ"ג

נחלקו הראשונים בגדרה של מצות השופר בר"ה: לתקוע בשופר או לשמוע קול שופר. הרמב"ם פוסק ופ"א מהל' שופר: "מ"ע של תורה לשמוע תרועת השופר בר"ה שנאמר: יום תרועה יהיה לכם". וכן האריך הרבה בתשובותיו (סי' י"ט) "שהמצוה אינה התקיעה זולתי השמיעה". בשו"ע נפסקה ההלכה שחרש המדבר ואינו שומע אינו חשיב כבר חיובא ואינו יכול להוציא אחרים י"ח (או"ח תקפ"ט א') - מוכח שסובר שהמצוה היא לשמוע ומשו"ה אינו ב"ח, דאם המצוה היא לתקוע - הרי יכול הוא לתקוע למרות חרשותו. משום כך, אף ברכת המצוה היא על השמיעה - "לשמוע קול שופר" (או"ח תקפ"ה ב').

לעומת זאת ישנה דעה הסוברת שהמצוה היא לתקוע. ר"ת (הובא ברא"ש לר"ה, פ"ד אות י') סובר שהברכה היא "על תקיעת שופר". אמנם, אין הכרח שיסבור שהמצוה היא התקיעה; יתכן שהמצוה היא לשמוע אולם ברכת המצוה נעשית על החלק המעשי שבה, על התקיעה. אולם הסמ"ג כתב במפורש (מ"ע מ"ב): "מ"ע לתקוע בשופר בר"ה, שנאמר: יום תרועה יהיה לכם".

הר"מ שטרנבוך שליט"א, בספרו "מועדים וזמנים" (ח"א סי' א'), כותב שזוהי אף דעתו של ר' יהונתן מלוניל. על המשנה (ר"ה כ"ט) האומרת שחרש שוטה וקטן שתקעו - אין מוציאים אחרים י"ח, כותב ר' יהונתן: "וחרש דקטני דלא - דומיא דשוטה, כגון שאינו שומע ואינו מדבר, אבל המדבר ואינו שומע או שומע ואינו מדבר - הרי הן כפקחים לכל דבריהם". כלומר: חרש שאינו שומע נחשב לבר חיובא ויכול לפטור אחרים. משמע שסובר שהחיוב אינו השמיעה אלא התקיעה.

אמנם, לענ"ד אינו מוכרח כלל, שהרי על דברי השו"ע שפסק שחרש המדבר ואינו שומע אינו מוציא אחרים כי אינו נחשב לבר חיובא, תמהו האחרונים ממחוסר יד שמאל, דאינו בהנחת תפלין ואעפ"כ כשר לכתובת תפלין כי נחשב לב"ח אלא שפומיה הוא דכאיב ליה, ומדוע לא נאמר אף בחרש הזה שיחשב לב"ח אלא שפומיה הוא דכאיב ליה, דהוא אנוס בחרשותו ואינו מסוגל לשמוע קול השופר ולצאת י"ח. אמנם, האחרונים טרחו לתרץ וליישב קושיה זו ויש לפלפל בדבריהם ואכמ"ל, אולם בדעת ר"י מלוניל נוכל לומר בפשטות שאכן, המצוה היא לשמוע, כדעת הרמב"ם, ואעפ"כ יכול המדבר ואינו שומע להוציא אחרים י"ח, דאף שהוא עצמו א"י לצאת י"ח מפאת חרשותו - חשיב כב"ח רק שפומיה כאיב ליה, ויכול להוציא אחרים י"ח. אולם מאחר שהאחרונים יישבו את השו"ע נוכל לקבל את תרוציהם ולומר לפיכך שאף ר"י מלוניל מצטרף לדעת הסמ"ג.

על שיטת הסמ"ג, שהמצוה היא לתקוע, הוקשו כמה קושיות. א. במשנה (ר"ה כ"ז): נאמר "התוקע לתוך הבור... אם קול שופר שמע - יצא, ואם קול הברה שמע - לא יצא". בגמ' שם (וכ"ח) מוכח שהמדובר הוא אף בתוקע עצמו ("כי קאמר רבה - בתוקע ועולה לנפשיה"). ובשלמא לדעת הרמב"ם - ניחא, כי המצוה היא

לשמוע קול שופר, והתוקע לתוך הבור שמע קול מעורב, אולם לדעת הסמ"ג, שהמצוה היא לתקוע בשופר - הרי ס"ס תקע ומה אכפת לך שהקול הנשמע לאזניו הוא קול הברה!?

ג. בתוספתא (הובאה בדף כ"ט.) נאמר: "מי שחציו עבד וחציו בן חורין... אינו מוציא לא את מינו ולא את שאינו מינו". ומסקנת הגמרא שם היא ש"אף לעצמו אינו מוציא". ובשלמא לשי' הרמב"ם אפשר להבין, שהרי המצוה היא לשמוע קול שופר של מצוה, תקיעה שהושמעה ע"י ב"ח, וכאן הח"ע וחב"ח, אילו יתקע לעצמו תשמענה אזניו תקיעה שנעשתה ע"י אדם שחציו עבד שאינו ב"ח, ומשו"ה צריך הוא לשמוע תקיעה מב"ח. אולם לדעת הסמ"ג, שהמצוה היא לתקוע בשופר - מדוע לא יתקע במו פיו, כפי שח"ע וחב"ח חייב בהנחת תפלין ובשאר המצוות שבגוף, אותן הוא מקיים באבריו החצויים.

ג. אם המצוה היא לתקוע - כיצד יוצאים הצבור י"ח ע"י שמיעת התקיעה מפי התוקע? מהר"ם בן חביב ב"יום תרועה" מסביר שתקיעתו מהני עבורם משום שליחות. לפיכך הוא תמה כיצד הח"ע וחב"ח יוצא בשמיעת התקיעה מפי אחרים, הרי מאי דאיהו לא מצי עביד - לא מצי למימני ע"כ שליח. ועיי"ש שדחק לתרץ שאין זו שליחות גמורה אלא כמו שליחות הכהנים במקדש, שהם גם שלוחי דרחמנא. ולענ"ד הדברים צ"ע, דמנ"ל לחדש שליחות כזאת לגבי תקיעת שופר! כן ראיתי להר"מ שטרנבוך שליט"א, שתמה דאם התוקע מוציא את הציבור בגדר של שליחות - מדוע צריכים המשלחים לשמוע את התקיעה, הרי סגי שיתקע עבורם בביתו ויוציאם י"ח מבלי שישמעו!?

כדי ליישב את הקושיות הללו עלינו להניח בראש ובראשונה שהצבור אינם יוצאים י"ח ע"י תקיעת התוקע משום שליחות, שהרי קיי"ל ששליחות לא מהני במצוה שבגופו, ומכיון שהמצוה היא לתקוע - מצוה שבגוף - לא תהני בזה שליחות כלל. אמנם, ב"יום תרועה" ניסה ליישב "דקרא כתיב: 'יום תרועה יהיה לכם', ומשמע שכל ישראל יוצאים בתרועה אחת, כדדרשינן בפרק הישן מקרא ד'כל האזרח בישראל ישבו בסכות' שכל ישראל ראויים לישוב בסוכה א', וא"א זה אלא ע"י שמיעה, א"כ גלי קרא דלענין התקיעה מצי לעשות שליח". ולענ"ד הדברים תמוהים מאד: א. מנלן לדרש דרשות שלא נמצאו בגמרא? ג. אם מצאנו כאן שהתורה למדה שמהני שליחות במצוה שבגוף - מדוע לא נלמד מכאן לכה"ת כולה!?

צריך, איפא, לומר שהציבור יוצאים י"ח תקיעה ע"י שמיעת התוקע משום "שומע כעונה". כ"כ השאג"א (סי' ו') ועוד הרבה אחרונים. בזה תתורצנה השאלות שבסעיף ג' לעיל. שהרי הציבור מוכרחים לשמוע את התקיעה כדי להיות כתוקעים ואף א"צ שיהיה השומע "מצי עביד" כי אין הוא ממנה את התוקע לשליח עבורו. כדי לתרץ את השאלות האחרות נעייין קצת בדין "שומע כעונה".

האבודרהם כותב בסדר שחרית של חול, גבי ק"ש, בזו הלשון: "...מברכות ק"ש יכול ש"ץ לפטור את מי שאינו יודע מפני שהדבר תלוי בשמיעה כמו בקריאה, אבל מק"ש א"י לפוטרו משום שנאמר 'ודברת בס'". ודבריו טעונים הסבר, שהרי לגבי ברכת המזון נאמר "וברכת" ואעפ"כ סגי בשומע כעונה.

באור הדברים הוא שפירוש המלה "דבר" הוא פעולת הפה: לדבר בהברה מדויקת, לבטא בשפתים את המלים. להבדיל מ"אמר", שכונתה - מסירת הרעיון והתכן של

הדברים למישהו אחר. משום כך, המלה "אמר" מיוחסת תמיד אל מישהו אך לדבר יכול האדם גם בינו לבין עצמו - כ"כ הרד"ק בספר השרשים ערך "דבר". וע"ע באב"ע לתהלים י"ט ד', שכתב ש"אומר" פרושו משפט שלם דוקא, רעיון בעל תוכן, אך הוראת "דבר" תתכן על מילה בודדת חסרת רעיון. וע"ע ספרי ריש מטות (ורש"י שם) מלבי"ם פר' אחרי אות פ"ח. כלומר: "דבור" פרושו מעשה טכני של הגית מלים, בעוד ש"אמירה" פרושה הבעת הרעיון. בעוד שהדבור צריך להעשות דוקא בפה - שהרי עצם פעולת הפה היא הנקראת "דיבור" - הרי לגבי "אמירה" אין הפה לעיכובא. אין הוא תנאי באמירה אלא רק ההיכי תמצוי שבאמצעותו נעשית האמירה. נ"מ ביניהם: כשאדם אינו מדבר בפיו אלא שומע דברים הנאמרים מפי חברו ומסכים להם ומזדהה עמם בלבו; דבור אין הוא עושה, אולם לגבי אמירה, הזדהות עם רעיון מושמע, סגי בשמיעתו ושתיקתו - כהודאה, וכ"ש כשעונה "אמן". זהו הדין של שומע כעונה. וזוהי, אפוא, כונת האבודרהם, דגבי ק"ש נאמר "ודברת בס" - זוהי מצוה על הפה לבטא את המלים, ובזה לא יועיל "שומע כעונה" ואילו לגבי ברהמ"ז לא נאמר הפעל "דבר" ולכן סגי בהודאה ובהסכמה לתוכנה של הברכה, ויכול לברך גם ע"י שמיעתו מחברו - שומע כעונה.

והנה, השאג"א בסי' ו' הסביר בדעת הרמב"ם שלגבי ברכות - הרהור כדבור, אולם לגבי ק"ש ולגבי איסור דיבורי חול בשבת - הרהור לאו כדבור. וכתב שהטעם לכך הוא שבק"ש נאמר "ודברת בס" וכן לגבי שבת נאמר דוקא "ודבר דבר". משא"כ לגבי ברכות, אותן תקנו רבנן כעין דאורייתא, ובברהמ"ז נאמר רק "וברכת" ולא נאמר דיבור, ומשו"כ סגי בהן בהרהור גרידא. דברים אלו מובנים היטב עפ"י דברינו הנ"ל, דדבור פרושו מצוה על פיו דוקא ולא סגי בהרהור. אולם בהמשך הדברים שם כותב השאג"א שבק"ש יועיל שומע כעונה והדברים תמוהים, שהרי הוא עצמו כתב שבק"ש לא יועיל הרהור כי צריך דבור בפיו ממש, וא"כ, כיצד תהני שמיעתו מדין "שומע כעונה"? צריך לומר שהשאג"א נחלק עם האבודרהם בגדר "שומע כעונה". השאג"א סובר שב"שומע כעונה" יוצא השומע ע"י דיבורו של המשמיע (ולא ע"י שמיעתו שלו) ונחשב לו כאילו הוא עצמו מדבר במו פיו. המשמיע משמש עבורו כשליח לגבי הדיבור בפה - בצרוף לשמיעתו - זהו הדין של שומע כעונה. לפיכך, אף שמצות ק"ש היא על פיו הרי בדבורו של המשמיע יוצא השומע ונחשב לו כאילו דיבר גם עבורו. אולם האבודרהם, כאמור, הבין אחרת את הגדר: שומע כעונה פירושו לפיו, שע"י עצם השתיקה כהודאה שבשמיעתו מקיים האדם את המצוה; "הדבר תלוי בשמיעה כמו בקריאה" - כלשונו. דין זה יועיל רק כשאין זו מצוה על פיו אלא כשצריך הבעת רעיון גרידא.

ר' יהונתן מלוניל כותב בסוף פירושו למסכת ר"ה, גבי "ויחיד שלא תקע - חברו תוקע לו", בזו הלשון: "דהא לא כתיב 'ותקעתם' כדכתיב בלולב 'ולקחתם' - שתהא לקיחה ביד כל אחד ואחד, אלא 'זכרון תרועה' ו'יום תרועה'. לפיכך, כיון ששמע התקיעה מחבירו - 'יום תרועה' איכא ו'זכרון תרועה' איכא".

הר"מ שטרנבוך רצה להסביר דבריו וליישב את הקושיות הנ"ל על שיטתו, שיטת הסמ"ג, דיש שתי מצוות בשופר: שמיעה ותקיעה. מעשה התקיעה נלמד מ"יום תרועה" ושמיעתה - מ"זכרון תרועה". השומע בלבד יוצא אף י"ח תקיעה ע"י דין "שומע כעונה". שתי המצוות אינן מעכבות זו את זו ולכן מי שאינו שומע חייב, לפחות, לתקוע, והתוקע לתוך הבור - אף שקיים מצות תקיעה - לא קיים מצות שמיעה. ח"ע

וחב"ח יוכל, אמנם, לתקוע כדי לקיים מצות תקיעה, אבל יצטרך גם לשמוע מאחר כדי לצאת י"ח שמיעה, אשר לגביה אין תקיעתו מועילה - כאמור לעיל בשי' הרמב"ם. ע"כ תורף דבריו. ואף דבעצם ההסבר שלשיטת הסמ"ג קיימות שתי מצוות - תקיעה ושמיעה - נטה אחרי האחרונים (שאג"א, יום תרועה ועוד), הרי לענ"ד הדברים תמוהים: א. עצם החידוש שישנן שתי מצוות בשופר קשה להבנה ורק מכח הקושיות באו לחידוש הזה. ב. מה שרצה למצוא את שתי המצוות בלשון הכתוב "יום תרועה" ו"זכרון תרועה" לא משמע כלל שלשון אחת לגבי תקיעה והאחת - לשמיעה. ג. עצם ההסבר בדברי ר"י מלוניל אינו מתקרב לפשוטן של דברים.

כפי שכתבנו לעיל, יתכן שר"י מלוניל אזיל לשיטת הרמב"ם וסיעתו, דהמצוה היא בשמיעה וזוהי, אפוא, כונת דבריו הללו. אולם אם נקבל את תרוצי האחרונים על השו"ע כהחלטיים ונניח שר"י מלוניל סובר כשיטת הסמ"ג אזי לפי הקדמתנו יובנו דבריו היטב. אמנם, סובר הוא שהמצוה היא לתקוע, אולם לא נאמר "ותקעתם" - אין המצוה על מעשה התקיעה ע"י הצמדת השופר לפיו והנשיפה בו, כדוגמת לקיחת הלולב בידו, אלא על תוצאות המעשה - התקיעה והתרועה הנשמעים. השופר והפה הם ההיכי-תמצי ליצירת התרועה אולם אינם עיקר המצוה; המצוה היא שתושמע התרועה, שהרי נאמר רק "יום תרועה" ו"זכרון תרועה". לפיכך יהני כאן "שומע כעונה", שהרי אין זו מצוה על פיו, וכפי שבמצות ברהמ"ז - בהבעת דברי ברכה - סגי בשמיעה ובהזדהות, אף במצות השופר - בהפקת התרועה - יהא סגי בשמיעה. [אף כי לגבי תרועה ל"ש ענין שתיקה כהודאה וכהסכמה לרעיון, אולם בכ"ז השומע - גם הוא משתתף בחויה של התרועה, ומכיון שאין זו מצוה על פיו - יהני בזה דין שומע כעונה.]

ר"י מלוניל הבין "שומע כעונה" כהבנת האבודרהם, אי לכך, אילו היתה מצות השופר מוסבת על פיו שיתקע - לא היה מועיל בזה "שומע כעונה" ולא היה האחר יכול להוציא את חברו.

הגדרנו, אפוא, את מצות השופר לדעת הסמ"ג כמצוה להשמיע קולות תרועה, אשר עיקרה הם הקולות הנשמעים ואילו מעשה התקיעה הוא רק ההיכי-תמצי לקיום המצוה. לפי הגדרה זו תתורצנה שתי השאלות הראשונות על שיטת הסמ"ג. התוקע לתוך הבור, אף כי עשה בפיו מעשה תקיעה ראוי, הרי את עיקר המצוה לא קיים, כי תוצאת מעשהו היה קול הברה ולא קול שופר. ואמנם, בתוך הבור נשמע הקול צלול, אולם צריך להגדיר שהמצוה היא ליצור קול שאף במקומו של חתוקע ישמע כקול שופר. אשר לח"ע וחב"ח, אילו היתה מצות התקיעה מוסבת על פיו היינו כנים בקושיתנו מדוע לא יתקע במו פיו, כפי שמניח תפלין על ידו. אולם מכיון שהמצוה היא להשמיע קול של שופר, הרי הקול שיווצר ע"י תקיעתו מורכב בחציו מתקיעתו של עבד אשר איננו ב"ח, ואילו ניטול מהקול המושמע חלקו של חצי העבד - לא יהיה זה קול שופר כלל וכלל. לפיכך, אף את עצמו א"י להוציא א"כ ישמע מאחרים ויצא י"ח ע"י שיהיה שומע כעונה.